TOSHKENTDAGI MARKAZIY MUZEYDA EKSPOZITSIYA VA GURUHLI EKSKURSIYALAR (1919-1924-YILLAR)

Umirzoq O’roqboyevich Musoyev*
O‘zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti, Arxivshunoslik va manbashunoslik kafedrasi o‘qituvchisi
✉ dovurovbek@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tezisda 1919-1924-yillarda Toshkentdagi markaziy muzey o‘z kolleksiyalarini tashrifchilarga qanday tanishtirgani o‘rganiladi. 1919-yilgi dasturda belgilangan ma’rifiy vazifa 1922-yilda ommaviy bo‘lim ochilishi va guruhli ekskursiyalar uyushtirilishida amaliy ifodasini topdi. Ekskursiyalar qaysi tilda o‘tgani hozircha ochiq qolmoqda. Muzeyning 1922-yilgi tashrifchilariga doir ikki hisob taqqoslanib, 1924-yilning to‘qqiz oyi uchun keltirilgan jami raqam bir nechta muzeyga tegishli ekani ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar

Toshkent, Turkiston xalq muzeyi, muzey ekspozitsiyasi, guruhli ekskursiya, mahalliy auditoriya.

Kirish

Toshkent muzeyi XIX asr oxiridayoq mahalliy aholini jalb qilgan. D. T. Kuryazova ma’lumotiga ko‘ra, 1900-yilda uning ekspozitsiyasini 5 400 kishi ko‘rgan [1, 20-21-b.]. N. S. Sodiqova «O‘rta Osiyo hayoti» gazetasining 1907-yilgi xabarini keltiradi. Unda mahalliy tomoshabinlar kolleksiyalarni qiziqib ko‘rayotgani, ayrim eksponatlarni tushunish uchun esa mahalliy tilda qisqa izoh zarurligi aytilgan [2, 41-b.]. Oradan o‘n yildan ko‘proq vaqt o‘tgach, muzey shu auditoriyani o‘lka tarixi va tabiati bilan tanishtirish uchun qanday choralar ko‘rdi?

Tadqiqotda 1919-yilgi nizomning ilmiy adabiyotdagi bayoni, muzeyning 1923-yilgi nashri haqida o‘sha davrda yozilgan taqriz hamda ekskursiya va tashriflarga oid keyingi tadqiqotlar o‘zaro qiyoslandi. Tahlilda nizomning ma’rifiy maqsadi bilan guruhli ekskursiyalar uyushtirilgani haqidagi dalillar birgalikda ko‘rib chiqildi. Har bir statistik ma’lumot qaysi davrni va nechta muzeyni qamrab olgani, tashrifchilar manbada qanday guruhlangani tekshirildi.

1919-yilgi dastur va ekspozitsiyaning kengayishi

N. S. Sodiqovaning yozishicha, muzey 1918-yil 1-iyunda Toshkent ommaviy kutubxonasidan ajralib, mustaqil muassasaga aylangan. 1919-yil fevralida sobiq general-gubernator qarorgohi bo‘lgan «Oq uy»ning bir qismi muzeyga berilgan. Bu yerda o‘lkaning tarixi, iqtisodiyoti va madaniyatiga bag‘ishlangan yangi ekspozitsiya ochilgan. 1919-yil 29-avgustda tasdiqlangan nizom va dastur Turkiston xalq muzeyiga aholini o‘lkaning tarixi, geografiyasi, antropologiyasi va etnografiyasi bilan tanishtirish vazifasini yukladi [2, 42-b.].

1921-yil oxirida muzey Turkkomstaris tasarrufiga o‘tdi [2, 42-b.]. Turkistondagi muzeylar va yodgorliklarni muhofaza qilish ishlari shu qo‘mitada jamlangan edi [3, 51-53-b.]. Qo‘mita rahbarligidagi ekspeditsiyalar muzeyning arxeologiya, etnografiya va tabiatga oid to‘plamlarini boyitdi. Sodiqova ekspozitsiya uchun ajratilgan xonalar soni 12 tadan 18 taga yetganini, 1923-yilda namoyishga qo‘yilgan ashyolar soni esa 30 mingdan oshganini qayd etadi [2, 42-b.].

Muassasaning bu davrdagi nomi manbalarda turlicha berilgan. Sodiqova «O‘rta Osiyo bosh muzeyi» nomini 1921-yil oxiridagi idoraviy o‘zgarish bilan bog‘laydi [2, 42-b.]. B. Xodjayev esa 1922-yil uchun «Turkiston bosh muzeyi», 1925-yil uchun «O‘rta Osiyo bosh muzeyi» nomlarini keltiradi [4, 883-b.]. S. E. Malovning 1925-yilgi taqrizi bu farqni izohlashga yordam beradi. Unda M. S. Andreyevning etnografik tadqiqoti 1923-yili Toshkentda «O‘rta Osiyo bosh muzeyi axboroti»ning ikkinchi sonida chiqqani qayd etilgan [5, 256-b.]. Demak, «O‘rta Osiyo bosh muzeyi» nomi kamida 1923-yilda bosma nashrda qo‘llangan. Uni rasman tasdiqlagan hujjatning sanasi ochiq qoladi.

Guruhli ekskursiyalar va tashrifchilarning taassurotlari

I. S. Ibodov 1922-yilda muzeyda ommaviy bo‘lim ochilgani va guruhli ekskursiyalar uyushtirilganini qayd etadi. Muallif bu xabarni O‘zSSR Markaziy davlat arxivining 394-fondi, 1-ro‘yxati, 213-ishidagi 142-varaqqa havola bilan beradi [6, 16-b., 39-izoh]. B. Xodjayev ham ekskursiya bo‘limini shu yilga taalluqli deb ko‘rsatadi [4, 883-b.]. Tashrifchilar bilan ishlash shu tariqa muayyan bo‘lim zimmasiga o‘tgan. Ekskursiyalar qaysi tilda o‘tkazilgani bu ikki nashrda ko‘rsatilmagan.

Ibodov ta’riflagan davr amaliyotida ekskursovodga eksponat atrofida suhbat qurish, savol va tushuntirishlarni tinglovchilarning yoshi, kasbi va tayyorgarligiga moslashtirish tavsiya etilgan. Plakat va ko‘rgazmali materiallardan siyosiy tashviqotda ham foydalanilgan [6, 15-16-b.]. Toshkent muzeyiga doir bir guvohlik bu ikki vazifa bir tashrifchi taassurotida qanday tutashganini ko‘rsatadi. Sodiqova keltirgan 1924-yilgi qaydda Kominternning V kongressiga AQSHdan kelgan delegat Turkiston o‘simliklari va hayvonlariga oid to‘plamlarga qiziqishini bildirgan va ko‘rganlarini sovet hukumatining xalq ta’limi siyosati bilan bog‘lagan [2, 42-43-b.]. Bu fikr ekspozitsiyani o‘sha delegat qanday talqin qilganidan dalolat beradi.

Tashriflar hisobi va mahalliy auditoriya

Toshkent muzeyining 1922-yilgi tashrifchilari soni nashrlarda turlicha berilgan (1-jadval). Sh. O. Raxmatova N. S. Sodiqovaning 1978-yilgi risolasiga tayanib, 200 ming tashrifchini qayd etadi [7, 29-30-b.]. M. S. Muxamedova jami tashrifchilar va mahalliy aholi vakillari sonini alohida keltiradi [8, 49-b.]. B. Xodjayevda ham shu sonlar uchraydi [4, 883-b.].

1-jadval. 1922 va 1924-yillar uchun nashrlarda keltirilgan tashrif ko‘rsatkichlari

Davr	Hisob qamrovi	Jami	Mahalliy aholi vakillari	Manba
1922-yil	Toshkentdagi markaziy muzey	200 000	Yarmi	Raxmatova [7, 29-30-b.]
1922-yil	Toshkentdagi markaziy muzey	231 225	109 245 (47,2 %)	Muxamedova [8, 49-b.]
1924-yil, to‘qqiz oy	Bir nechta muzey	600 000	270 000 (45,0 %)	Muxamedova [8, 47-b.]

Izoh. Foizlar jadvalda keltirilgan sonlar asosida hisoblandi.

1922-yilga oid ikkala hisob bo‘yicha ham mahalliy aholi vakillari muzey tashrifchilarining qariyb yarmini tashkil qilgan. Bu guruhga kiritilgan kishilar qaysi tilda so‘zlashgani yoki ekskursiyani qaysi tilda tinglagani statistik ma’lumotlardan ma’lum emas. Nashrlarda takroriy tashriflarni hisoblash tartibi ham ko‘rsatilmagan. 1924-yilning to‘qqiz oyiga oid 600 ming kishilik hisob bir nechta muzeyni qamrab oladi [8, 47-b.]. Bu raqamni Toshkent muzeyining 1922-yilgi ko‘rsatkichi bilan qiyoslab, ikki yil ichida shu muzeyga tashriflar ko‘paygan yoki kamayganini aniqlab bo‘lmaydi.

Xulosa

1919-1924-yillarda Toshkent muzeyining mahalliy jamoatchilik bilan avvaldan mavjud aloqasi yangi shakl oldi. 1919-yilgi dastur o‘lka haqidagi bilimlarni ommaga yetkazish vazifasini belgiladi. Ekspeditsiyalar va kengaygan ekspozitsiya namoyish uchun yangi material berdi. 1922-yilda muzeyda ommaviy bo‘lim ochildi va tashrifchilar uchun guruhli ekskursiyalar uyushtirildi. Mahalliy tilda izoh berishga ehtiyoj 1907-yildayoq matbuotda qayd etilgan edi. O‘zbek tilidagi ekskursiyalar aynan shu muzeyda qachon boshlanganini esa ekskursiya tili ko‘rsatilgan jurnal yoki o‘sha davr hisoboti oydinlashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Курязова, Д. Т. (2010). Ўзбекистонда музей иши тарихи: Олий ўқув юртлари учун ўқув-услубий қўлланма. «San’at» журнали нашриёти.

[2] Садыкова, Н. С. (1976). Музею истории народов Узбекистана — 100 лет. Общественные науки в Узбекистане, (12), 38–48.

[3] Ставиский, Б. Я., & Жукова, Н. Н. (1981). Из истории создания Туркомстариса (к 60-летию со дня основания). Общественные науки в Узбекистане, (3), 51–53.

[4] Ходжаев, Б. Р. (2025). Ўзбекистон тарихи давлат музей экспозиция ва раҳбарлари фаолияти. In O‘zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti 90 yoshda: Ta’lim va ilm-fan markazi (pp. 882–886).

[5] Малов, С. Е. (1925). [Рецензия на книгу М. С. Андреева «Вещие сны, несколько примет и детская игра „Сорока-ворона“ среди некоторых народов, главным образом Средней Азии»]. Восток: Журнал литературы, науки и искусства, (5), 256.

[6] Ibodov, I. S. (2025). O‘zbekistonda muzey pedagogikasi: Shakllanishi va rivojlanishi tamoyillari [Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati]. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi.

[7] Raxmatova, Sh. O. (2020). O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi: Shakllanishi, rivoji va muammolari [Magistrlik dissertatsiyasi, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti].

[8] Muxamedova, M. S. (2025). XX asr boshlarida O‘zbekiston muzeylarining rivojlanish jarayonlarining o‘rganilishi. QarDU xabarlari, № 2(1), 46–50.